

BROEKER

BIJDRAGEN

Uitgave van de Vereniging "Oud Broek in Waterland"

Verschijnt 1 tot 2 maal per jaar.
Wordt aan de leden gratis toe-
gezonden. Redactie adres: De Erven
26, 1151 AT Broek in Waterland

Gehele of gedeeltelijke overname van
de inhoud slechts met toestemming.
Copyright © 2008 Broek in Waterland
ISSN: 1875-3876. **Nr 55** (maart 2008)

Licht rond de achttiende-eeuwse straatlantaarns.

Al jarenlang bestond in Broek de wens om het van rijkswege beschermde dorpscentrum te voorzien van straatlantaarns naar het model van de 18^e-eeuwse hardstenen palen zoals die hier generaties lang dienst hebben gedaan en waarvan nog een klein aantal was overgebleven. In 1996 werd op aandrang van 'Oud Broek' een proef genomen met in deze vorm gegoten exemplaren, waarmee een goede aanzet gegeven scheen te zijn, maar tenslotte voldeden ze toch niet zo en bleef de zaak slepende.

Eind verleden jaar echter opende een zeer royale schenking van een dorpsgenoot nieuwe mogelijkheden: nog in 2008 zullen in de historische dorpskom 41 hardstenen palen met koperen lantaarnarmaturen geplaatst worden, replica's van de oorspronkelijke exemplaren zoals ze in 1786 in het dorp aangebracht waren.

Aan die oude straatlantaarns is van oudsher de naam van Geertje Pols verbonden geweest en ook nu weer wordt gesproken van 'Geertje Pols palen'. Daarbij wordt meestal gesuggereerd, dat Geertje Pols geld voor de aanschaf van die lantaarns aan de gemeente geschonken c.q. gelegateerd heeft.¹ Nu is weliswaar de naam van deze vermogende weduwe niet geheel ten onrechte verbonden met de 18^e-eeuwse lantaarns, die zo lang voor de straatverlichting in Broek hebben gediend, maar de feitelijke gang van zaken is wel wat anders geweest dan boven geschetst. Maar eerst een profiel van de dame in kwestie.

Mejuffrouw Geertje Pols, zoals ze naar plaatselijk gebruik ook na haar huwelijk nog genoemd bleef, was sedert 1764 in feite mevrouw Ploeger. Op 7 februari 1726 geboren als dochter van Klaas Albertsz Pols en zijn vrouw Geertje Dirks Pater, was ze getrouwd met Jacob Cornelisz Ploeger en bewoonde met hem haar ouderlijk huis aan de Erven, ter plaatse van huidig

nummer 8.ⁱⁱ Het echtpaar was in goede doen. Ploeger, die uit een familie van vermogende assuradeurs kwam (en zes maal burgemeester van Broek was) liet bij zijn overlijden in januari 1780 ruim f 261.000,- naⁱⁱⁱ en zijn weduwe was zelf ook welgesteld.

De familie Pols had oude wortels in het dorp. Al in 1641 was een Claes Claesz Pols hier schepen (v.E.p.59). Maar ze waren nooit heel talrijk. Een broertje van Geertje, Dirk Pols, stierf al op driejarige leeftijd; haar drie zusjes werden ook niet oud. Voor zover ik nu kan zien was zij vermoedelijk de laatste van haar naam in Broek.

Geertje Pols was al 38 toen ze trouwde en het huwelijk bleef kinderloos. Niet lang na de dood van haar man liet zij een testament opmaken bij de Amsterdamse notaris Daniël van den Brink, die ook verscheidene andere Broekers tot cliënt had. Het is in feite dit testament, dat eventueel als het allereerste begin gezien kan worden van de plaatsing der lantaarnpalen, al worden ze er niet in genoemd en kwam dat idee ook pas veel later op.

Op 29 mei 1780 begaf de weduwe Ploeger zich dus naar het kantoor van notaris Van den Brink op de Keizersgracht, herriep daar eerder gemaakte wilsbeschikkingen en liet er het testament opstellen dat ongewijzigd van kracht zou blijven tot haar overlijden vijf jaar later. In grote trekken was de inhoud als volgt:

- Grote legaten aan respectievelijk de ‘dorpscasse’ van Broek en de kerk aldaar, elk van f 40.000,-, de helft in contanten, de nadere helft in obligaties.
- Legaten aan neven en nichten Ploeger en Bertoen van tien- en zesduizend gulden, benevens kleinere aan haar dienstmaagden.
- De aanwijzing tot erfgenamen van neef Klaas Hilbrandsz Verlaan (of zijn wettige nakomelingen) voor de helft, en nicht Neeltje Pater voor de andere helft (en bij haar vooroverlijden de instelling van een fidei-commis).^{iv}

Tevens werden bij notaris Van den Brink tien(!) akten opgemaakt met procuraties (volmachten) op naam van een Londense firma i.v.m. haar Engelse fondsen, belopende meer dan £ 20.000,-.

Op 16 april 1785 overleed Geertje Ploeger-Pols^v waardoor dus haar testamentaire beschikkingen van kracht werden. Door de Monnickendamse notaris Boterkoper, die blijkbaar met de afwikkeling van de boedel was belast, werd op 30 augustus een extract uit het testament naar Broek gezonden. Op 26 november d.a.v. werd het hele bedrag van f 40.000,- aan Burgemeesteren overhandigd, op de 29ste stelden deze een kwitantie daarvoor op en op 1 december maakten ze de ontvangst in de vroedschap bekend.^{vi}

Zoals wij al zagen bestond de erflating voor de helft uit obligaties en voor de andere helft uit contanten. Hoe moeten we ons die 20.000,- ‘contante penningen’ voorstellen? Twintig zakken met elk duizend guldens? Ook bij andere nalatenschappen en inventarissen valt op hoeveel gereed geld de Broekers van die tijd in huis of op de bank hadden.

In de bovenvermelde vroedschapsvergadering werd meteen gevraagd ‘of men deselve contante penningen ten Gemeenelands Comptoiren zal beleggen off op deselve obligaties aan te koopen’. Eenparig werd besloten dat in handen van burgemeesters te stellen en hen daartoe te machtigen. Dat leverde immers een vaste rente op. Maar er kwamen nog meer suggesties. ‘Is nog door een Lid der E.Vroedschap voorgesteld off het niet dienstig soude weesen om langs ons dorp Lantaarnen te plaatsen om des Winters avond by Donkere Maan te laten branden, Gelijk op veel plaatsen gedaan word, en sulx tot nut van de gandsche Burgerij soude weesen’. Dat dit initiatief geïnspireerd was door het juist ontvangen legaat wordt duidelijk door wat er volgt: ‘En ten aansien van de Kosten is sulks wel te doen dewijl wij in deesen overtuigt sijn van het groot Legaat aan’t Dorp gelegateerd. En het sekerlik is gegeven om

ook het algemeen er gebruik van te maken.' Ook daartoe werd besloten, ditmaal echter niet eenparig maar met meerderheid van stemmen. Niet iedereen vond blijkbaar een nieuwe straatverlichting nodig of gewenst.

Burgemeesters zetten vaart achter de zaak. Al op 19 augustus van het volgende jaar konden zij mededelen, dat 'de Lantaarn Paalen reets bij na alle geplaatst zijn'. Daarop werd gevraagd 'of men de gemelde Lantaarnen niet eerlangs in gereedheid zoude brengen om deselve te doen aansteeken'. Aldus werd besloten, waarna ook het Reglement werd voorgelezen, dat voor het gebruik en onderhoud was opgesteld. Ook dit werd nu aangenomen.^{vii}

Intussen waren er al rekeningen binnengekomen. Het Capitaal- en Casboek van Burgemeesteren (1763-1790) geeft er de volgende opgave van:

Aug.s (1786)	9. Aan Pieter Boon, Collecteur (= belastingontvanger)	
	accijs van de Steene Lantaarn Paalen	f 73.8.10
	17. de arbeydslieden, tot een fooij of Drinkpenning	f 12.-.-
	19. Jan Compaan, voor 223 Last zant a 20 st. 't Last, volgens rekeningen	f 223.-.-
	30. Andries van der Noen, Mr Steenhouwer voor 61 steene Lantaarn palen, met alle onkosten volgens Rekening:	f 2250.6.2
Sept.	15. Albert Kramer, voor geleverd zant Volgens Rekening	59.14.-
Octob.	6. Andries Spies, voor 70 Lantaarnen met haar toebehoren. Volg.Rekening	1176.15.-
	12. Jan van Keeren, Mr. Metzelaar Volgens Rekening	59.14.-
	14. Jan Schouten, Mr. Timmerman Volgens Rekening	785.-.14
		<hr/>
		4639.18.10

Voor een goed begrip zij hier vermeld, dat in de eerste kolom de guldens genoteerd zijn, in de tweede de stuivers (1/20 gulden) en in de derde de penningen(1/16 stuiver). Het decimale stelsel werd pas ingevoerd in 1816.

In deze kostenboeking staat de levering vermeld van 61 (hard)stenen palen en 70 lantaarns.^{viii} Waar dienden die extra lantaarns voor? Hield men ze in reserve?

Een andere relevante post in dit boek, maar nu onder de ontvangsten, is genoteerd in oktober 1786:

Nog ontvangen door Burgemeesters, Restitutie, of tot een Gift aan ons dorp, van de volgende:

Octob. 14.	Van Juffr. Grietje Kat, voor twee steene paalen met de Lantaarns, en onkosten	132.4.8
	16. Van Juffr. Klaasje Bertoen. Voor 1 dito	66.2.4
	17. Van Juffr. Trijntje Kok, voor 4 dito	264.9.-
	21. Van Juffr. Neeltje Pater, voor 3 dito	200.-.-
	21. Van dheer Jacob Ros, voor 1 dito	66.2.4
		<hr/>
		728.18.-

Tezamen 11 stuks, geschonken door vier rijke weduwen en een dito weduwnaar.

Het woord 'Restitutie' houdt m.i. in, dat dit bedrag in mindering gebracht kan worden van de al betaalde rekening. Er resteerde dus voor de dorpskas een kostenpost van nog geen 4.000 gulden, d.i. minder dan 10% van het legaat. Er blijkt uit deze rekening óók, dat een complete straatlantaarn, inclusief plaatsing, f 66.2.4 kostte. De vraag dringt zich nu op, waarom ook nog bij deze vijf inwoners de hand opgehouden werd.

Van het begin af aan waren de lantaarns slechts bedoeld voor de winteravonden met 'donkere maan'. Het reglement voorzag in twee mannen, die in de periode van 20 september tot en met 20 maart op de avonden die maandelijks door burgemeesteren zouden worden voorgeschreven, de lantaarns moesten aansteken. Er werd hun precies gezegd waar ze olie, katoen en kaarsen moesten halen. Voor iedere lantaarn kregen ze 50 stuivers per jaar, plus vrij olie en katoen voor hun huisgezin. Als eerste opstekers werden aangesteld Adriaan Tolk en Jan van der Pol.

Waar al die 18^e-eeuwse lantaarns gestaan hebben, is niet meer bekend. Behalve het handjevol dat nog over is, bieden oude prentbriefkaarten nog wel enig inzicht in de locatie van die voormalige straatverlichting. Soms met lantaarns, maar meestal zonder. Van een aantal is bekend dat ze naar elders verdwenen zijn: Edam, het Openluchtmuseum in Arnhem, Houten, Zuiderwoude.

Bij de aanleg van het elektriciteitsnet zullen er nieuwe lichtmasten geplaatst zijn en de 18^e-eeuwse lantaarnpalen overbodig geworden. Nu ze, in nieuwe gedaante, weer terugkeren in het dorpsbeeld, is het m.i. goed om stil te staan bij de ontstaansgeschiedenis van de originelen die als model hebben gediend. Destijds gefinancierd met een klein stukje uit een vorstelijk legaat van Geertje Ploeger-Pols, alsmede door de vrijgevigheid en burgerzin van vijf andere dorpsgenoten.

J.W.Niemeijer

ⁱ Van Engelenburg maakt (op p.170) melding van dit legaat maar spreekt elders in zijn boek (p.72) van zulk een legaat 'in het laatst van de 18^e eeuw' door Neeltje Goede. Dit moet wel een vergissing van de schrijver zijn. Neeltje Goed, weduwe van Hendrik Mars, stierf op 3 januari 1733 en werd begraven 8 jan. Het jaar daarvoor had zij f 5.000,- aan de Armvoogdij geschonken (v.E., p.109)

ⁱⁱ De geschiedenis van dit huis, afgebroken in 1876, wordt beschreven door A.P.Bruigom in Broeker Bijdragen nr 26(1984), pp 191 en 193.

ⁱⁱⁱ Acte van scheiding d.d. 28.6.1780 voor notaris G.de Ruyter (register 437).

^{iv} Deze bepaling trad niet in werking omdat zij Geertje Pols overleefde. Dat was ook het geval met Klaas Hilbrandsz Verlaan. Deze was in 1780 een jonge man van nog geen 24 en net getrouwd met Trijntje Nannings Kok. Maar nog geen jaar na Geertje Pols overlijdt ook hij. Zijn weduwe hertrouwt in 1780 met Dirk Wijnandsz Ditmars.

^v De grafzerk van haar en haar man is nog te vinden in de kerk (met nr 157).

^{vi} Waterlands Archief, Purmerend, Oud-archief Broek in Waterland, 1/6/6 en 2/4/5/9.

^{vii} Archief Broek, als boven, nrs 1/6/6 en 9/19. Het reglement werd -vrijwel conform - vernieuwd op 16 aug. 1794.

^{viii} In 'Waterland getekend door Cornelis Schoon (1719-1778)' Alphen aan den Rijn 1979, door A.P.Bruigom, wordt in dit verband een getal van 70 lantaarnpalen genoemd. (p. 182)

Grote dank is verschuldigd aan mw. Drs Frouke Wieringa, wier gang naar de archieven van Amsterdam en Purmerend de niet meer zo mobiele auteur veel hulp geboden heeft.